Takshashila Project

अथ ज्योतिषी शिक्षा

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

॥श्रीसामवेदाय॥ ॥लोमशिक्ष्यांप्रवक्ष्यामिगर्ग्यार्य्येणचिंतितां॥स्वा
न्निधानंयथोक्तंतत्कार्य्यवत्नेनयत्नतः॥१॥ह्रस्वंदीर्घंतथावृद्धमन्निमी
तंतुसामगाः॥मुहुर्हृदंगवत्कुर्य्युःसंपातोत्थानसंज्ञवत्॥२॥केनकं
पितःकंपःसंयोगोयेनकंपते॥किंचाकंपइतिप्रोक्तोयेनासौकंपउ
च्यते॥३॥ह्रस्वंजेणद्धतंपूर्वंपरंजेणतुधारितं॥व्यंजनेनद्विधानिद्धःस्व
रोन्नीतस्तुकंपते॥४॥दीर्घंकंपेध्यर्धमात्रंतृतीयेपरिकीर्त्तितं॥द्विनीतो॥१॥
अर्द्धमात्रंतुपूर्वंयोघंटनालवत्॥५॥रंगस्तुद्विविधोज्ञेयःस्वरपरो
व्यंजनःपरः॥पार्श्ववतःसवर्त्मन्योविहितोऽरंवितंकैः॥द्धानस्यमात्र
ह्रस्वयेअणुमात्रंतुसूदितं॥नासाग्रेलघुनामात्रंरंगस्यपरिकीर्त्तितं॥
॥७॥रंजोविवसमुत्सन्नेनग्रसेत्सर्वमक्षरं॥ह्रस्वंदीर्घंप्रयुंजीतनासां

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

नासिक्य मुच्यते ॥८॥ सानुस्वारं वा द्विमात्रेणानासीभूतस्समाश्रितः ॥
अंतेप्रयुज्यतेरंगः पंचैसार्वनासिकः ॥७॥ खंड ॥१॥ ककारार्द्धटकारार्द्धैः
दन्वानिच्छन्तिदक्षिणं ॥ ङिञ्चाग्रेणतुनाप्योक्तिङ्किङकारेणच ॥९॥
करेणुःऊर्विणीचैवदरिणीरारितेतिच ॥ तथाऽऽसपदानामपंचैताःस्वरभक्त
यः ॥१०॥ करेणुऽरिऽयोर्विद्यात्कुर्विणीछऽकारयोः ॥ दरिणीऽरिशयोर्विद्या
द्वारितांछशकारयोः ॥१२॥ तथारेफषकारेतुऽसपदाप्रकीर्त्तिता ॥ याऽरेक
सकारोस्याकाकिनीतांविनिर्द्दिशेत् ॥१३॥ रक्ष्यांतुपरतोयंक्षमयंतिवि
चक्षणाः ॥ रश्चौतुयत्रदृश्येतेनक्रमस्कृतयोर्भवेत् ॥१४॥ रयोर्य्ययिदकार
स्कृदृश्यतेमध्यतःक्रमात् ॥ द्विर्भावंतत्रजानीयात्रेरवास्तह्येतिदर्शनं ॥

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

॥१५॥रंडा२॥नैतत्स्वरतिपूर्वंजिनपरांजेकयाचन॥नव्यंडनेनमात्रायांक
थंयोंविधीयते॥१६॥स्वरस्यैवतुपूर्वोर्द्धंव्यंडनार्द्धोर्द्धपश्चिमे॥तयोरर्द्धार्द्धयो
योजेस्वारंकुर्यादिचक्षणः॥१७॥अंतोदात्तेप्रथोदात्तेविरत७स७शयेपय्
॥अंतोदात्तंविजानीयादुदात्तप्रत्ययोयदि॥१८॥अंतोदात्तंनीचस्वरितेवि
रत७स७शयेपट्टे॥अंतोदात्तंविजानीयादनुदात्तःप्रत्ययोयदि॥१९॥अथरा रम
द्विपःप्रगाणंचरनोयश्चाष्टुपुपडवः॥यमलःस्वरितेवैनषोःदीपंवाचिवे॥२॥
स्मृताः॥स॥नर्म्मनि७शतिरेकश्चयेषांद्विर्नोवइष्यते॥प्रथमाःस्यस्मृतीवा
श्चयलवाःशषसैःसदा॥२१॥अनुस्वारेपिविद्वांतेनिरापेवाक्षरद्वये॥द्वि
शषयोस्तुविसर्गेछेत्तयौकारउकारयोः॥२२॥अनुस्वारेविवृत्यांचविरामे
वाक्षरद्वये॥द्विरेषयोस्तुविनिर्गछेत्तयौकारपवर्गयोः॥२३॥स्वंडा३॥बहूमा

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi

Takshashila Project

प्रथमुकारणमेकंकरणमिष्यते॥ह्रस्वेदीर्घेचवृद्धेचनानाद्यंकरणंन्नवे
त्॥२४॥बहूनामथुकाराणांमध्येदीर्घंन्नवेद्यदि॥आद्यावंतेनकरणंमध्य
मःएवगोवत्॥२५॥बहूनामथुकाराणमंतेदीर्घंन्नवेद्यदि॥आद्यंतेनचक
रणंमध्यतःएवगाम्भितः॥२६॥आदैदिकेरणंयत्रपश्चादुचर्समेवच॥आद्यं
तंतःसनिर्देशोवायोमुक्तोनिदर्शनं॥२७॥आदिमध्यंतःसनिर्देशोवायोम्लेयो
निदर्शनं॥२७॥आद्योसंकृतकरणंयत्रपश्चादुवर्समेवच॥आद्यावंतःसंज्ञोवे
द्योवायोमुक्तोदिनिदर्शनं॥२८॥असंयुक्तःपूर्ववर्णस्याद्युक्तस्तुपरतोयदि॥
उकारेणउसंयुज्येत्करणान्न्यूनस्तथान्नवेत्॥२९॥द्यंडुनान्यानुवर्णोनिय
न्युनवर्णस्यान्नहितानिन्न॥विद्यादिःकरणमेतेषामथोकारउकारयोः॥३०॥ईश्व
राद्यस्वरावनंतरेयत्रसंयोगसंयुतौ॥तत्रसंकृतकरणंस्यादिःरेकेणमथोन्य

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

था॥३१॥ऊष्मणोवर्सैयदिस्यातामसंयोगुपरावपि॥द्विरोष्यतामेनैःऊर्यादोऽिछंपु
पुदर्शनं॥३२॥खंडः॥भायःस्वरांतास्त्वेपयासरःषणकारमापद्यते॥तत्रपदवद्वि
रतेसामसुसंधिवत्प्रत्यक्षरंनः॥३३॥नमौगुरुनादसंज्ञौलघूवैवानुनासि
कौ॥संयोजौसविर्जौचनादावेनौप्रकीर्त्तितौ॥३४॥विवृत्तौचविरामेचसव
र्णेप्रत्ययेपरे॥आनुनासिकास्तुविज्ञेयाःशेषानादाःप्रकीर्त्तिताः॥३५॥मात्रिका
नासिक्यौकाज्ञेयाद्विमात्रानादसंज्ञकाः॥सविसर्गास्तुनादास्युःसानुस्वारा
स्तुपूर्वशः॥३६॥आनुनासिकास्तुयेनर्णाश्चोषास्तुप्रत्ययोयदि॥नादंतत्र
निजानीयादनुदात्तेनिदर्शनं॥३७॥नासिकेष्वपिवर्सेषुयोयत्रनजतेस्वरः॥
तंतमेवोपजीवंतिनासाघोषाऊष्मवर्जयेत्॥३८॥आएमेकमंगुष्ठेतुप्र
देशिन्यांतथैववा॥द्वेतृतीयेतुकर्त्तव्येप्रणतैवंप्रयुज्यते॥३९॥देआएवंतरं

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

गुष्ठस्यप्रदेशिन्यांनुपदूस्मृताः॥ऊर्द्धमात्रातृतीयस्यप्रणवैवंप्रयुज्यते॥
॥४०॥दकारंपंचमैर्युक्तमंतस्थैर्वापिसंयुतं॥ज्यरसंतंविजानीयात्कंठ्यमा
दुरस्संयुतं॥४१॥दकारंरेफयुक्तंकयानिष्कलसंयुतं॥ऊष्मारणीयंकंठ्यस्तु
मेवमीरितंपंडितैः॥४२॥दकारोयत्रपूर्वस्तोऽंतस्थाद्योनवेसरः॥पदका
लेवियुंज्येतसकृतायोनसौरसः॥४३॥यंऽनशिरसिनिष्ठोरेफोरिव
र्सनंयाति॥सनुसर्वत्रनकार्यःशषदकारेषुकार्यः॥४४॥यंकरंशषदंचैवय
त्रनिष्ठतिसंयुतं॥ऊवर्सतत्रविद्येतयंऽनंतुनिर्दिशेत्॥४५॥ऋकरं
यन्नदृश्येतयंऽनंविरतेपदे॥पूर्वोगंतदिजानीयाद्यस्मिंस्तेनसरंगवत्
॥४६॥रेफस्यवऋवर्णस्यस्वरन्नक्रेस्तथैवच॥ऋवर्णवत्प्रयोगःस्यादिव
ऋयंऽनस्यतु॥४७॥मध्यमाऽश्रुतिमासाद्यद्विनिर्द्धंदर्शयेत्स्वरं॥ऋध

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

स्तेनिषिक्तकुर्योद्ब्रह्मज्ञानमूर्ध्वगे॥५८॥सकृद्गीतप्रणवेऽस्यायुसङ्क्षयो
वमुच्यतेऽप्रायाद्विप्रणवंनीचेपरिप्राणेचतुर्थयोः॥५९॥ओकारंतंयदूष्मा
तंद्योषंचपरतःस्फुतं॥सद्योषवतिसोपस्तुविद्यागाधंतुदर्शनं॥५०॥६॥ॐ
स्फ्यउस्फेचरंजेचगलौतिपेतथैवच॥एकारौकारलोपेचनिवृत्तिर्यंजनोद
या॥५१॥श्रुप्रत्ययाउवर्स्मीधृतपरापवित्रवर्ज्ञ॥डढणेषुतुसंवृत्तज्ञेया ॥७॥ राम
स्तेहरीतवर्ज्ञ॥५२॥दिनीयेविरतायाउनतुर्थेनप्रवर्त्तते॥दीप्तासधोगमे ॥ ७॥
विद्याद्युपरिष्टात्तुश्रायतं॥५३॥ऊतप्लूयसावैवस्विबावारानथामरुः॥
नियायत्नःप्रयोक्तव्यानिर्दिशंतिविचक्षणाः॥५४॥प्राणापाननिगारेचस
ंस्वादरूषत्रेतथा॥प्रथमस्वरेतुकर्त्तव्याःकिङ्किडाकारएवच॥५५॥प्राण
सान्नित्यऊत्प्राणंप्रथमंदक्षिणंन्नवेत्॥सव्येनतुयदूणंस्यात्प्राणस्य

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

उच्चयाथवा॥५६॥दक्षिणेनिःस्वनःप्राणेऽपानस्वन्यथान्नवेत्॥स
मंपीतेऽपानस्यनुंबुरोस्यमनंयथा॥५७॥पादपूर्वीयेऽकाराःपदपूर्वी
स्तथैवच॥ऽइतिनेतिविज्ञेयोऽणकारेष्वयंनिश्चिः॥५८॥मथ्यमानेयथा
दध्निनवनीतंविज्ञायते॥तद्विशिष्टमतस्त्वन्यंएवयज्ञौवनावयेत्॥५९
॥शषसहरादृश्यंतेतेषुनोदयवर्त्तिषु॥दीर्घानुस्वारंजानीयासंयोगे
ऽस्वएवच॥६०॥मात्राद्विमात्रोनुस्वारोद्विमात्रोमात्रएवच॥मात्रिकादधि
संयोगेमात्रिकस्तुद्विरूपवत्॥६१॥असंयोगादनुस्वारादूर्ध्वंनामुपयो
स्यति॥संयोगात्तुपरंनित्यंसंशयोविनिवर्त्तते॥६२॥संयोगःपरतोय
त्रअनुस्वारस्तुपूर्वशः॥ऽकस्वंतंतुविज्ञानीयासंऽस्केइतिनिदर्शनं॥६३॥
अनुस्वारस्योपरिशसंवृत्तोयदिदृश्यते॥सदीर्घइतिविज्ञेयउच्चयः॥

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

णवर्जनः ॥६७॥ रवंउ ॥ यनौतुरेफसंयुक्तौरेफश्चाद्योन्नतेद्यदि ॥ पूर्वं
दिङ्मानीयास्सूर्यपूर्वनिदर्शनं ॥६५॥ यवौतुरेफसंयुक्तौविरतेवन्नतेद्य
दि ॥ उरंमंतद्दिङ्मानीयान्नरोस्तूर्यतिलक्षणं ॥६६॥ आसन्नौमदनाच्चयातुधा
नावयोत्रयाः ॥ नएतेनकारपूर्वानिर्द्दिशंतिविवक्षणः ॥६७॥ रुकारोयत्रदृश्येत
तवर्गतैःसंयुतःक्वचित् ॥ उदयस्तुविज्ञेयाःपृथग्यक्तौवन्नानयेत् ॥६८॥
रेफपूर्वीरुकारस्तुरेफासरसयापिना ॥ अनुस्वारासरोयत्ररुकारःक्रमान्त
त्रिषु ॥६९॥ अनुस्वारपराःशषसानक्रामंतिकदाचन ॥ तत्रक्रामंतिशषसा
अंतस्थैःपरतोपियदि ॥७०॥ सूर्यरश्मिप्रतीकाशाकणिकायत्रदृश्यते ॥ अ
णोस्तुतत्रमाणंस्यान्मात्रातुचतुराणवी ॥७१॥ हृदयस्थंमणंविद्यात्तं
ठवंद्यौद्विराणवा ॥ त्रिराणवंतुजिह्वाग्रेनिःस्रितंमात्रिकंनवेत् ॥७२॥ एकमा
त्रोनतेह्रस्वोद्विमात्रोदीर्घउच्यते ॥ प्लुतस्त्रिमात्रोविज्ञेयोव्यंजनंचार्द्धमा

॥५॥ ॥५॥ राम

Takshashila Project

त्रिकं ॥७३॥ वाषस्तुवदनेमात्रांदिमात्रावायसोब्रवीत् ॥ शिरवीत्रिमात्रोवि
ज्ञियएषमात्रापरियस्तः ॥७४॥ विश्वस्यनोदस्रकाकपदंसर्वमनुथो
नवर्द्धतएतानिवर्द्धंतायथादश्वरविगंडस्तिरश्छत्रतपमानास्तुगोला
गयंतंनीनिवरदस्यो ॥ बर्हिषादीनामपरिस्वारोयंजनलोपोव्यंजनलोप
:॥७५॥ खंड ॥८॥ यथाबालस्यसर्पस्यनिःश्वासोपदूतस्यच ॥ एवमूष्मापि
यान्योरुकारपरिवर्जितः ॥७६॥ यथाधनुषायतेनद्धिपेशरेपुनर्गु
॥ स्वकानंप्रतिपद्येतनदंडस्तगतस्वरः ॥८॥ शून्यगृहेपिशाचस्तुगर्जति
नवदृश्यते ॥ एवंयकारावक्तव्याध्वियमिर्मनियर्शनं ॥९॥ इतिलोशीशि
क्षासमाप्तः ॥ संवत् १७०५ चैत्रमासेकृष्णपक्षेद्वितीयबुधेलिखितंयाज्ञोन
सुतयागायधरेणलिखितंयाज्ञीवपठनार्थं ॥ याज्ञरीशमपठनार्थं
॥ मुनेनवतु ॥ परोपकारार्थंच ॥ श्रीरस्तु ॥ यादृशंपुस्तकंदृष्ट्वातादृशंलि

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

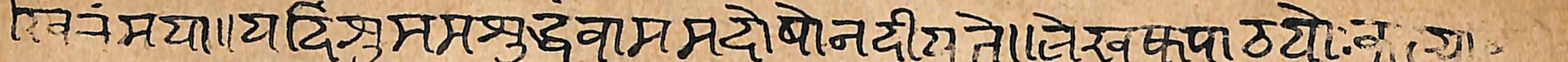

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.